

Rahu, ainult rahu – ja ausust kah!

Justiitsminister Rein Lang põhjendab, miks on vaja Eestis seaduse tasemel reguleerida ajakirjandusliku allika kaitse.

«Ma ei tea, kes on Tiiili ja mis on Pinochet, aga kuni neid välja ei lasta, mina tööle ei tule!» Nii olevat kuulutanud miitingul Nõukogude Liidus võimul olnud klassi – proletariaadi – esindaja. Kes võinuks arvata, et 30 aastat hiljem saab demokraatlikus Eestis seda kalambuuri võrrelda mõnede meediategelaste väljaütlemistega.

Seda justiitsministeeriumi koostatud ja arvamuste andmiseks välja saadetud eelnõu kontekstis. Sellel eelnõul on kaks eesmärki: soovitakse viimaks ometi seaduse tasemel reguleerida ajakirjandusliku allika kaitset ja anda kohtule rohkem õigusi isikute mittevaraliste õiguste kaitsmiseks. Vaatame neid kahte asja eraldi.

Allikakaitse

Ajakirjanduse õigust mitte avaldada oma infoallikaid tunnustavad kõik demokraatlikud riigid. Vaba Eesti õigusse ilmus see esmakordselt 1994. aastal jõustunud ringhäälinguseadusega. Selle § 7 kehtestab ringhäälinguorganisatsioonile nii õiguse kui kohustuse mitte avaldada oma allikaid, kuid ütleb ka, et seaduses ettenähtud alustel ja korras tuleb need andmed kohtule välja anda.

Kehtivast õigusest me rohkem allikakaitset reguleerivaid sätteid ei leia. Pole vaja olla õigusteadlane, et aru saada – allikakaitse kehtib täna ühemõtteliselt vaid ringhäälingus ja sedagi ainult piiratult, kohtule tuleb oma allikad ikkagi avaldada ning seda mitte üksnes kriminaalasjades, vaid ka tsiviil- ja halduskohtumenetluses.

Mõned autorid on püüdnud väita, et ajakirjanduse eetikakoodeks, mis kohustab ajakirjanikke oma allikaid kaitsma, on õigussüsteemi osa. Seda see aga päris kindlasti ei ole ega kohusta politseid, prokuratuuri ega kohut millekski.

Asjatundmatud on ka väited, et Euroopa Inimõiguste Kohus (EIK) on allikakaitset puudutava paika pannud ja meil endal polevat siin vaja samme astuda. Tegelikult on EIK just rõhutanud, et allikakaitse peab tulenema siseriiklikust õigusest ning olema selge ja arusaadav nii ajakirjanikele kui ka õiguskaitsetele.

On tõsi, et nii seaduse analoogiat kui ka üldisemalt demokraatlike printsiipe rakendades ei ole õiguskaitseorganid ajakirjanikke seni kimbutanud. Põhiseaduse preambulis kirja pandud kantiaanlik printsiip, mille järgi õiglus (eetika ja moraal) seisab eespool kirja pandud õigusest, on toiminud.

Seega võiksime ju asuda seisukohale, et milleks torkida toimivat asja. Asi on aga keerulisem. Esiteks on õiguskaitsete seas teravalt kerkinud üles küsimus allikakaitse piiridest ning teiseks on ainult aja küsimus, millal me seisame silmitsi mõne tõsise juhtumiga, kus ajakirjanduse, riigi ja avalikkuse arusaamad ja huvid põrkuvad viisil, mille tagajärjeks võib olla pretsedent, mis pikaks ajaks lööb pendli teise äärmusse.

Kahjuks on meil viimase aja majandusprobleemides olnud kombeks süüdistada eelkõige liberaalseid väärtusi ja ühiskonna suundumus «paksemale riigile» on tajutav. Kõik see räägib selle kasuks, et meil oleks vaja allikakaitse üheselt tõlgendatavaid norme.

Isikute õigused ja kohustused anda riigile nende käsutuses olevat teavet on kindlaks määratud kohtumenetluse seadustega. Need on põhiseaduse § 104 järgi kõrgemat kaitset omavad seadused ja neid saab muuta riigikogus ainult koosseisu enamusega, teisisõnu 51 häällega. Õigus on nendel, kes ütlevad, et tegu on ka teiste seaduste suhtes ülimuslike seadustega. Kui peaks ilmuma konflikt kohtumenetluse seaduse ja muu seaduse vahel, tuleb rakendada seda, mis kohtumenetluse seaduses kirjas.

Rahu, ainult rahu – ja ausust kah!

Avaldatud veebilehel Eesti Kohtuekspertiisi Instituut (<https://www.ekei.ee>)

Kohtumenetluse seadustes on ilusasti kirjas põhiseaduslik printsiip, et kedagi ei või sundida tunnistama oma lähedaste vastu. Lähedase mõiste on õiguses sisustatud. Tagamaks isikute kaitseõigus ja privaatsfäär, on seal ilusasti kirjas ka raamid, milles advokaadid, notarid, vaimulikud, arstid ja apteekrid võivad keelduda ütluste andmisest. Otsi või tikutulega, ajakirjanike kohta ei ole seal sõnagi.

Meil puudub vaidlus selle üle, kas ajakirjandusliku allika kaitse peaks olema absoluutne tsiviil- ja haldusmenetluses. Jah, peab. Praegu ei ole seda üldse. Ka vääртеomenetluses peab. Praegu seda samuti ei ole. Hoopis teine asi on kriminaalmenetlusega. Hüsteerilised väited, et ajakirjanikul on alati ja tingimusteta õigus oma allikate kohta vaikida, on arenenud õigusriigis asjatundjatele naeruväärsed ja öeldud välja ilmselt poliitilise manipulatsiooni eesmärgil.

Jah, ajakirjandusele tuleb tagada võimalused otsida tõde ja seda levitada, kuid see ei tähenda, et need õigused kaaluksid üles teiste isikute ja inimrühmade õiguse elule ja turvalisusele. Vaidlus algabki siis, kui me hakkame otsima piiri, kustmaalt tekib riigil õigus kuritegude tõkestamiseks ning süüdlaste leidmiseks ja karistamiseks nõuda ka ajakirjanikelt olemist ametlikuks tunnistajaks koos kohustusega rääkida tõtt ja kogu tõtt.

Et vaielda samas kategoorias, küsime kõigepealt, kas ajakirjandusel on õigus hankida infot ebaseaduslikul teel. Ülemaailmsel ajakirjanike esindusorganisatsioonil IFJil on 1954. aastast pärinev ja 1986. aastal muudetud eetikakoodeks. Selle 5. punkt ütleb, et ajakirjanik kasutab uudiste, piltide ja dokumentide kättesaamiseks vaid ausaid võtteid.

Võrdleme nüüd IFJi eetikakoodeksit Eesti ajakirjanduse eetikakoodeksiga, mis on vastu võetud 1997. aastal eelmise eeskujul, ja märkame hämmastusega, et neil on üks erinevus. Nimelt ei pea Eesti ajakirjanikud info hankimisel alati ausad olema, vaid lubavad endale juhtudel, kui avalikkuse huvid nõuavad, sellise info avaldamist, mida pole võimalik hankida ausal viisil, kaituda ebaausalt (loe: ka seadusevastaselt).

See erisus ei pärine Nõukogude ajast, kus okupatsioonirežiimi õigusest möödaminek tõe huvides oli õigustatud. Kahetsusväärset saab sellisest erinevusest tuletada meie ajakirjanike suhtumise nii õigusriiki kui ka eetikasse ja moraali laiemalt.

Tõe huvides olgu öeldud, et eelkäsitletud «tagauks» oli põhjuseks, miks Eesti Ajakirjanike Liit ei ole formaalselt liitunud organisatsioonina Eesti Ajalehtede Liidu initsieeritud ja vastu võetud eetikakoodeksiga, seda ometigi oma igapäevases tegevuses rakendades. Ajakirjanduse eetikakoodeksit rakendab oma tegevuses vaidluste lahendamisel ka Avaliku Sõna Nõukogu ja Pressinõukogu. Kummalgi ei näikse sellega probleeme olevat.

Esmapilgul ehk tühisel ajal on minu jaoks suur sisu. Kui Eesti ajakirjanikud leiavad, et eetilise on hankida informatsiooni ja allikaid ebaausalt, ei ole nende jaoks järelkult probleem, kui allikad on tegutsenud neile teavet hankides kuritegelikult. Järelkult nähakse ka ametnikus, kes meelega eest müüb maha talle usaldatud riigisaladuse või kellegi isikuandmed, liitlast, keda on vaja kaitsta. Ja siia ongi koer maetud.

Tuleb möönda, et demokraatia huvides on paljastada võimu sigadusi. Isikuid (ka ametnikke), kes sellele kaasa aitavad, tuleb kaitsta. Kuid alati tuleb kaaluda neid motive, miks üht või teist teavet lekitatakse. Kui selleks on vaid madal omakasu, ei peaks selliste allikate kasutamine olema eetilise. Meil see aga paraku on, ja see pole demokraatia arengu seisukohalt mitte voorus, vaid probleem.

Nüüd juba teist nädalat üsna tendentslikult materdatud eelnõu rahulikult lugedes saab hõlpsasti teada, et justiitsministeeriumi arvates on asjaolud, mil riik saab ajakirjandust sundida oma allikate kohta teavet avaldama, äärmiselt piiratud. Esiteks peab olema tegu kuriteoga, mis sisaldub vastavas loetelus.

Nende hulka ei kuulu ka paljud esimese astme kuriteod. Oleme pakkunud piiriks kuriteod, mille eest võib mõista kaheksa aastat vangistust või rohkem. Seega ei kuulu siia näiteks isegi põhiseadusliku korra vastasesse ühendusse kuulumine või väärtpaberi võltsimine. Loetellu on aga ka kirjutatud kaheksa kuritegu, mis on küll formaalselt teise astme kuriteod (nende eest saab maksimaalselt

Rahu, ainult rahu – ja ausust kah!

Avaldatud veebilehel Eesti Kohtuekspertiisi Instituut (<https://www.ekei.ee>)

mõista karistuseks vähem kui kaheksa aastat vangistust), kuid olemuslikult on need ohtlikud õiguskorrale laiemalt.

Riigivõim on murelik. Meil jõuab ajakirjandusse ja sealtkaudu avalikkuse ette järjest sagedamini teave, mis sinna ei peaks jõudma. Sest see ei riiva mitte ainult riigi huve oma saladuste kaitsmisel, vaid ka üksikisikute õigust ise määrata, kellele ja mida ta oma eraelu kohta avalikuks teeb.

Ikka ja jälle pean oma kohuseks Eesti ajakirjandusele meenutada, et õigus eraelu puutumatusel on põhiseaduslik väärtus. Isikuandmed ei kuulu ajakirjandusele ja nendega ümberkäimisel peab iga ajakirjanik arvestama, et riigi kohus on kaitsta mitte ainult ajakirjanduse õigust edastada informatsiooni, aga ka üksikisikut ajakirjanduse eest, kui viimane oma volitusi ületab.

Andes riigisaladuste ja isikuandmete lekitajatele ajakirjandusliku allika staatuse koos kaitsega nende tegude avalikuks tulemise eest, peaksime eeldama, et nende tegevus on valdavalt kantud üllast eesmärgist avalikkuse kaudu tõkestada kellegi ebaseaduslikku või vähemalt ebaeetilist tegevust.

Mida me reaalsuses näeme, on paraku enamasti poliitilise või majandusliku omakasu motiividel üldsuse uudishimule (mitte avalikule huvile) orienteeritud meedia toitmise materjaliga, mille avaldamisega saab teenida tulu.

Ma olen valmis selle kuritegude loetelu – mille puhul saab ajakirjanikku panna karistuse ähvardusel tunnistama – üle ajakirjandusega argumenteeritult vaidlema, kuid mulle jääb ebaselgeks, kellega seda vaidlust pidada. Kas esindusorganisatsioonidega, nagu ajakirjanike liit, ajalehtede liit ja ringhäälingute liit, kellele kõigile on eelnõu ametlikult arvamuse esitamiseks saadetud, või peab kellegi arvates ministeerium «läbi rääkima» keskaegsel kombel Raekoja platsil.

Teiseks peab tunnistama sundimiseks olema täidetud lisatingimus, et kuriteoasjas ei ole võimalik tõde tuvastada muul moel kui üksnes ajakirjandusele teavet andnud isiku abil.

Muidugi saab selle tingimuse olemasolu üle alati vaielda, kuid see võimaldab igal mõistusega ajakirjanikul alati keelduda oma allikate avaldamisest, kui ta näitab uurijale, prokurõrile või kohtunikule, et on olemas ka muid võimalusi kuriteo asjaolude väljaselgitamiseks.

Kahjuhüvitised

Kui allikakaitse üle peetavas vaidluses võib eeldada ajakirjanike endi huve, siis meie eelnõu teine osa, mis soovib anda kohtutele õiguse tsiviilasjas kostjalt välja mõista lisaks otsestele kahjudele ka hüvitise, mis paneks ta hoiduma analoogilistest seaduserikkumistest edaspidi, riivab ilmselt otseselt mõne meediafirma huve.

Argo Ideonile (PM 21.11) meenutaksin, et tema nimetatud nn Delfi-eelnõu on riigikogus 14. juunil 2006 seadusena vastu võetud ja jõustunud. Vaatamata meediatööstuse teatud osade raevukale vastuseisule võimaldab praegune õiguskord üksikisikul saada veebi vahendusel solvamise ja laimu vastu õiguskaitset.

Ka ei pea paika Ideoni väide, nagu oleks käimas kohtuvaidlus selle üle, kas kommentaari eest peab vastutama selle kirjutaja või selle avaldamist võimaldanud internetikeskkond. Kohtuasi Delfi versus Vjat¹eslav Leedo lõppes tänavu 10. juunil ja kinnitas portaali vastutust avaldatud kommentaaride eest. Leedo võitis. Ideon eksitas oma lugejaid, paraku.

1. septembril 2002 jõustus Eestis seadus, millega kadusid meie karistusõigusest sellised kuriteokoosseisud nagu solvamise ja laim. Seadusandja ja eelnõu ette valmistanud valitsus olid ja on jätkuvalt seisukohal, et demokraatlikus riigis ei peaks inimeste au ja hea nime kaitse olema kaitstavad politsei, prokuratuuri ja kriminaalkohtu sekkumisega, vaid tsiviilkohtupidamise korras. Igaühel, kes leiab, et teda on solvatud või laimatud, on õigus pöörduda hagiga kohtusse, nõuda vale avalikku ümberlukkamist ja rahalist hüvitist tekitatud kannatuste eest. Selliseid kohtuasju on kümneid.

Probleem on aga selles, et kehtiv võlaõigus nõuab moraalse kahju kindlaksmääramiseks selle hagejapoolset lahtiseletamist. Enamasti ei soovi inimesed oma üleelamisi eksponeerida ega

Rahu, ainult rahu – ja ausust kah!

Avaldatud veebilehel Eesti Kohtuekspertiisi Instituut (<https://www.ekei.ee>)

rahaliselt hinnata ja seetõttu on ka väljamõistetud kahjutasud reeglina üsna tagasihoidlikud. Mõned meediatöösturid on sellest tulenevalt ära tabanud, et õigusvastane käitumine võib ennast väga hästi ära tasuda.

Ehk siis tulu, mida on võimalik saada kellegi laimamisega, võib olla mitu korda suurem kui pärast kohtu kaudu kannatanule ja õigusabikuludeks makstav kulu. Lihtsamalt, õigusvastane käitumine võib olla tulus!

Ükski riik ei saa tolereerida olukorda, kus õiguserikkumine on legaalne raha teenimise allikas. Oleme Eesti kohtupraktikat ja teiste riikide kogemusi juba aastaid analüüsinud ning jõudnud järeldusele, et Eesti kohtunikele tuleb anda võimalus õigusvastaselt käitunud isiku mõjutamiseks selliselt, et talt ei mõisteta välja mitte ainult mingi metoodika järgi kannatanule tekitatud otsene kahju, vaid ka raha, mida ta oma õigusvastase käitumisega teenis.

Angloameerika õigussüsteem toimib nii juba sajandeid ja järjest enam võtab karistavate kahjuhüvitiste määramise võimalusi üle Euroopa. Ma ei toeta ideid solvamine ja laim tegudena taas kriminaliseerida. See oleks samm tagasi. Küll aga peaksid eraõiguslikes vaidlustes tehtavad kohtulahendid olema kaotanud poolele motiveerivad edaspidi õigusvastasest käitumisest hoidumiseks.

Kokkuvõtteks

Õigusriigis ei saa kellelgi olla eriõigusi ilma vastutusega. Lugeses või kuulates paljude ennast Eesti ajakirjanduse arvamusliidriteks pidavate inimeste seisukohti, jääb mulle mulje, et soovitakse endale küll vabadusi ja õigusi, kuid eitatakse kohustust ühiskonnale nende kasutamise eest aru anda ning eksimuste ja kuritarvituste eest ühiskonna ja üksikisiku ees vastutada. See ei lähe aga mitte.

Õigusriigis peavad õigused ja kohustused olema tasakaalus. Ärimudelid, mis põhinevad teiste isikute õiguste ja vabaduste jalge alla tallamisega teenitava kasumil, ei ole väärt mitte kaitset, vaid riiklikku hukkamõistu.

Mõistlik ja eetiline oleks jääda oma kutsetegevuses ausaks. Ka siis, kui seadus seda otsesõnu ei nõua.

Allikas URL: <https://www.ekei.ee/et/uudised/rahu-ainult-rahu-8211-ja-ausust-kah>